

MAŁGORZATA CIELICZKO

orcid.org/0000-0003-1955-2174

PAN Biblioteka Kórnicka

BIBLIOTECZNE OBCHODY STULECIA FUNDACJI ZAKŁADY KÓRNICKE

Setna rocznica wejścia w życie ustawy sejmowej, na mocy której powstała Fundacja Zakłady Kórnickie – wielkie, filantropijne dzieło ostatnich właścicieli Zamku w Kórniku – nie mogła przejść bez echa w Bibliotece Kórnickiej.

Przekazywany z pokolenia na pokolenie w rodach Działyńskich i Zamoyskich obowiązek troski o dziedzictwo narodowe uznać można za najbardziej pierwotne źródło formowania się myśli o stworzeniu odpowiedzialnej za to instytucji. Już na początku XX w. Jadwiga, Władysław i Maria Zamoyscy aktywnie poszukiwali trwałego sposobu zabezpieczenia ich wielkopolsko-podhalańskiego majątku i wspólnego dzieła, zwłaszcza kolekcji biblioteczno-muzealnej oraz prowadzonej od 1882 r. Szkoły Domowej Pracy Kobiet. Chcąc dać namacalny wyraz tej kiełkującej idei, w 1912 r. podpisali we troje wzajemne przyrzeczenie, że wszystko, co posiadają, będzie w przyszłości służyło duchowemu i materialnemu wzrostowi narodu. Ostatecznie zdecydowali się utworzyć fundację – niezależną, mocno osadzoną w porządku prawnym oraz społecznym zaangażowaniu.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Zamoyski rozpoczął prace nad statutem nowej instytucji, przez lata konsultując się z prawnikami i zarządcami dóbr. W efekcie 16 lutego 1924 r. – już po śmierci matki, Jadwigi – Władysław i Maria Zamoyscy, oboje bezdzietni, złożyli na ręce prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Stanisława Wojciechowskiego akt donacyjny, oddając cały majątek narodowi polskiemu. To wówczas hrabia Zamoyski miał powiedzieć: „Dziś najszcześniejszy dzień w moim życiu (...). Nie mam już nic”. W październiku 1924 r., tuż przed śmiercią Władysława, projekt ustawy trafił do Sejmu, a uchwalona została 30 lipca 1925 r. Fundacja była samodzielny podmiotem realizującym cele oświatowe,

naukowe i społeczne. Jej powstanie na mocy specjalnej ustawy było wydarzeniem bezprecedensowym w historii II Rzeczypospolitej i symbolem odpowiedzialności elit za wspólne dobro.

Ustawa z dnia 30 lipca 1925 r. o Zakładach Kórnickich precyzyjnie wyliczała posiadany majątek fundatorów oraz cele, na jaki ma być przeznaczony. Fundacja objęła opieką trzy wyjątkowe instytucje: Bibliotekę Kórnicką, Szkołę Domowej Pracy Kobiet oraz powstały w wyniku ustawowych zapisów Zakład Badania Drzew i Lasu. Jednakże w chaosie gospodarczo-prawnym dwudziestolecia międzywojennego prowadzenie ich okazało się ogromnym wyzwaniem.

Biblioteka Kórnicka, która wyrosła z budowanej przez dziesięciolecia cennej kolekcji Działyńskich i Zamoyskich, została udostępniona badaczom już w 1924 r., a pod opieką Fundacji zaczęła przekształcać się w instytucję naukową. Kierowana przez znakomitych bibliotekarzy: Władysława Pocięchę, a następnie Józefa Grycza, zyskała czytelnię, pracownie, katalogi i nowe metody inwentaryzacji. Nawiązano współpracę z innymi instytucjami, wznowiono działalność wydawniczą, a w 1929 r. do rąk czytelników trafił pierwszy numer „Pamiętnika Biblioteki Kórnickiej”. Mimo trudności finansowych księżnica od początku należała do ważnych ośrodków intelektualnych odradzającego się kraju.

Kontynuowanie działalności Szkoły, która od 1891 r. miała siedzibę w zakopiańskich Kuźnicach, wiązało się z dużymi nakładami finansowymi. Budynki wymagały remontów, liczba uczennic malała, a kadra pedagogiczna, choć oddana misji, borykała się z trudnymi warunkami pracy. Mimo to zarząd Fundacji podejmował działania na rzecz utrzymania i modernizacji placówki. Szkoła, przechodząc różne przemiany, funkcjonowała do 1949 r., kiedy to została upaństwowiona. Przez niemal 70 lat przygotowywała setki kobiet do samodzielnego życia i służby publicznej w duchu chrześcijańskim i patriotycznym.

Stworzenie nowoczesnego ośrodka badań nad drzewami i leśnictwem było przedsięwzięciem naprawdę ambitnym, jednak zarząd Fundacji został do tego zobligowany testamentem Władysława Zamoyskiego. W 1933 r. na fundamencie Ogrodów Kórnickich powstał Zakład Badania Drzew i Lasu, którego pierwszym kierownikiem został Antoni Wróblewski. Zakład poszerzył kolekcję roślin drzewiastych, szczegółowo ją dokumentując, rozwijał badania terenowe i ogłaszał publikacje – w ten sposób jednostka szybko i wyraźnie zaznaczyła swoją obecność na naukowej mapie kraju oraz zagranicy.

Stulecie uchwalenia Fundacji nie jest bynajmniej równoznaczne stu latom jej działalności. W 1939 r. niemiecka administracja położyła rękę na całym majątku. Idee stojące za Biblioteką Kórnicką oraz Szkołą Domowej Pracy Kobiet były zaprzeczeniem niemieckiego planu eksterminacji polskich elit i kultury, dlatego obie te instytucje natychmiast zamknięto, a dawne Ogrody Kórnickie sukcesywnie rozkradano i dewastowano. Przydatne dla okupanta okazały się jedynie fundacyjne majątki, które pracowały odtąd na rzecz gospodarki III Rzeszy. Powojenna sytuacja Fundacji, mimo początkowych nadziei, okazała się równią pochyłą. Komunistyczna władza bez pardonowo odbierała kolejne dobra i, nie licząc się z żadnymi normami ani przyzwoitością, ingerowała w funkcjonowanie coraz słabszej, ale jednak wciąż bardzo atrakcyjnej finansowo instytucji. Ostateczny cios zadała dekretem z dnia 24 kwietnia 1952 r. o zniesieniu fundacji ogłoszonym przez Radę Ministrów – prawnie dokument ten nie powinien był obejmować swoim zasięgiem ustanowionej aktem nadrzędnym Fundacji, mimo tego Zakłady Kórnickie przestały istnieć. Aczkolwiek nie do końca...

Historia srogo doświadczyła tę instytucję, jednak fundacyjne dziedzictwo Działyńskich i Zamoyskich tętni dziś życiem. Wprawdzie Szkoła nie przetrwała, ale ogromna część tatrzańskich lasów – które z takim zaangażowaniem odnawiał i przez lata pielęgnował Zamoyski – jak również wywalczone pod jego cichym przewodnictwem Morskie Oko czy Rysy weszły w skład Tatrzańskiego Parku Narodowego, odwiedzanego dziś rocznie przez kilka milionów turystów. Ponadto trzy instytucje miały szczęście trafić w 1953 r. do struktur nowo utworzonej Polskiej Akademii Nauk, pod skrzydłami której świetnie się rozwinęły. Dziś PAN Biblioteka Kórnicka, Instytut Dendrologii PAN (powstały z Zakładu Badania Drzew i Lasu) oraz Zakład Doświadczalny PAN „Szkółki Kórnickie” to marki doskonale rozpoznawane w kraju i za granicą. Na przełomie XX i XXI w. pojawiła się jednak myśl, by odtworzyć Fundację i odzyskać pozostałą część majątku, niezagospodarowaną w tak dobry sposób, by służyła pierwotnym celom. Ostatecznie w 2001 r., po latach starań, doprowadzono do restytucji Fundacji Zakłady Kórnickie, w co zaangażowani byli m.in. prof. Andrzej Legocki – w latach 2003-2006 prezes Polskiej Akademii Nauk – oraz ówczesny dyrektor Biblioteki prof. Jerzy Wisłocki. Tym samym misja Zamoyskich trwa – niezmienna w swoich podstawowych wartościach, a zarazem wciąż ewoluująca i inspirująca kolejne pokolenia.

W jubileuszowym 2025 r. postanowiliśmy opowiedzieć szerszej publiczności o tych skomplikowanych, a zarazem niezwykle ciekawych zawiłościach historycznych związanych z Fundacją oraz Biblioteką i jej właścicielami, dlatego stworzyliśmy albumową monografię oraz wystawę, którą prezentowaliśmy w Zamku w Kórniku.

Album *Ostatnie dzieło Władysława Zamoyskiego. 100 lat Fundacji Zakłady Kórnickie* (red. M. Biniaś-Szkopek i M. Cieliczko, Kórnik 2025, 228 ss.) powstał dzięki znakomitej kooperacji zespołu osób z kilku instytucji, którym bliskie są postaci Działyńskich i Zamoyskich. Koncepcja książki oraz jej zawartość to efekt pracy: dr Edyty Bątkiewicz-Szymanowskiej, prof. UAM Magdaleny Biniaś-Szkopek, dr Małgorzaty Cieliczko, mgr. Krzysztofa Rataja, dr Aleksandry Losik, mgr Małgorzaty Potockiej, mgr. Mikołaja Potockiego – z PAN Biblioteki Kórnickiej, dr Julii Wesołowskiej z Archiwum Państwowego w Poznaniu, prof. Andrzeja M. Jagodzińskiego z Instytutu Dendrologii PAN oraz dr. Piotra Grzelczaka z Muzeum Narodowego w Poznaniu. Wspólnie opracowaliśmy część historyczną oraz zapewniliśmy większość materiałów graficznych, natomiast okres po restytucji aż po czasy najnowsze opisał dr Zbigniew Kalisz z Fundacji Zakłady Kórnickie. Kierowniczką produkcji odpowiedzialną za ostateczny wygląd książki była Urszula Namiota, od lat pracująca przy projektach związanych z Biblioteką i jej właścicielami. Książkę wydała Fundacja Zakłady Kórnickie.

Tak samo zatytułowana, acz trochę inaczej skonceptualizowana była wystawa – na czternastu planszach opowiedzieliśmy nie tylko o początkach, ale także o późniejszym oraz aktualnym funkcjonowaniu instytucji mających fundacyjną genezę, a dziś wchodzących w struktury Polskiej Akademii Nauk: Biblioteki Kórnickiej, Instytutu Dendrologii oraz Zakładu Doświadczalnego „Szkółki Kórnickie”. Przedstawiciele tych trzech podmiotów, na zaproszenie Biblioteki, stworzyli wystawę – w opracowaniu graficznym Agnieszki Juraszczyk z Fundacji Tres – oraz organizowali jej uroczysty wernisaż w Zamku w Kórniku, który odbył się 16 czerwca 2025 r. Treści oraz fotografie w połączeniu z oryginalnymi dokumentami oraz eksponatami pozwoliły głęboko i prawdziwie zanurzyć się w tej stuletniej historii.

Monografia oraz wystawa nie tylko wyjaśniają skomplikowane dzieje tego unikatowego filantropijnego pomysłu, ale przede wszystkim przypominają o ludziach i wartościach, które powinny być dla nas nadrzędne – wytrwałym zaangażowaniu w pracę na rzecz kultury, nauki i mądrego rozwoju, który patrząc w przyszłość, nie zapomina o przeszłości.

Il. 1. Wernisaż wystawy *Ostatnie dzieło Władysława Zamoyskiego. 100 lat Fundacji Zakłady Kórnickie* (autorzy: dr Edyta Bątkiewicz-Szymanowska, prof. Magdalena Biniś-Szkopek, dr Piotr Grzelczak, prof. Andrzej M. Jagodziński, dr Aleksandra Losik, mgr Krzysztof Rataj, Maria Skrent; redakcja: Małgorzata Cieliczko; projekt i opracowanie graficzne: Agnieszka Juraszczyk, Fundacja Tres). Zamek w Kórniku, 16 czerwca 2025 r. Fot. Agnieszka Juraszczyk

Il. 2. Otwarcie wystawy w Zamku z okazji 100. rocznicy utworzenia Fundacji Zakłady Kórnickie przez Władysława Zamoyskiego. Na zdjęciu (od lewej): Maria Skrent (dyrektorka Szkołek Kórnickich), prof. Magdalena Biniś-Szkopek (dyrektorka PAN Biblioteki Kórnickiej), prof. Andrzej M. Jagodziński (dyrektor Instytutu Dendrologii PAN), którzy kierują jednostkami zainicjowanymi przez kórnickie rody Działyńskich i Zamoyskich. Fot. Monika Szczepaniak

Il. 3. Wieczór czwartkowy z Adamem Wrzosem (1875-1965), Pałac Działyńskich, 9 października 2025 r. W głębi za stołem siedzą Aleksander Machalica i Magdalena M. Roszak, przy fortepianie Filip Kauch. Fot. Władysław Gardasz

Il. 4. Wernisaż wystawy „Życie to działać”. Dziewięć portretów profesora Adama Wrzosa, Pałac Działyńskich, 9 października 2025 r. Fot. Magdalena Zgrzeba